

Det multinationale gennembrud

Kenn Tarbensen

Det multinationale gennembrud

Holdninger til udenlandske investeringer
i dansk erhvervsliv 1945-1980

Syddansk Universitetsforlag 2021

Det multinationale gennembrud

*University of Southern Denmark Studies in
History and Social Sciences vol. 610*

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2021

Sats og omslag: Dorthe Møller, UniSats

Tryk: Tarm Bogtryk A/S

Forsidebillede: IBM-Huset. Fotograf ukendt. Københavns Museum

ISBN 978-87-408-3353-9

Udgivet med støtte fra:

Erhvervsarkivets Forskningsfond

Augustinus Fonden

Dette værk er beskyttet i medfør af gældende dansk lov om ophavsret. Kopiering må kun ske i overensstemmelse med loven, og kopiering til undervisningsbrug må kun ske efter aftale med Copydan Tekst og Node

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

INDHOLD

Forord	11
Udenlandske investeringer i Danmark før 1945	15
Direkte udenlandske investeringer i Danmark før 1945	15
Holdninger til udenlandske investeringer før 1945	18
Lovgivningen	27
Problemet A/S Margarine-Compagniet M.C.	31
Det konservative selvmål. Debatten om	
A/S Margarine-Compagniet M.C. 1947-49	31
Unilever og Palma-kæden	35
Modspil: En margarinefabrik med dansk kapital	36
Priskontrolrådets redegørelse (november 1948)	38
Nødvendigt selvforsvar – Margarine-Compagniets	
forsvarsskrift ”Klar besked” (februar 1949)	41
Marshall-planen og amerikanske investeringer	45
Dollarknapheden og Marshall-planen i Danmark	45
Uncle Sam says... Marshall-planens garantiordning for	
amerikanske investeringer	46
Regeringens officielle syn på udenlandske investeringer (1949)	48
En tøvende centraladministration	50
Grosserer-Societetet kritiserer regeringen (1949)	54
Regeringens svar på tiltale – og Grosserer-Societetets gensvar	55
OEEC’s holdning til internationale investeringer (1950)	57
Trustkommissionen	63
Stille debat om Trustkommissionen i Rigsdagen – med et frisk pust	63
Kommissorium, sammensætning og arbejdet	65
Kalk og kul – de to første betænkninger (1951-53)	67
Konkurrencebegrænsning og monopol (1953) og Monopolloven af 1955	70
Planglas, tegl, cement og øl – betænkninger (1954-60)	72
Konkurrencebegrænsninger i dansk erhvervsliv –	
den sidste betænkning (1960)	78
Opsamling: Trustkommissionen og den udenlandske kapital	84

Nedslag i lovgivning og praksis i midten af 1950'erne	87
Nærings- og selskabslovgivning – et eksempel om en fiskekonservesfabrik (1954).....	87
Aktieselskabslovens gensidighedskrav	90
Gensidigheden i praksis og andre betingelser – et svar til et fransk bankierfirma (1956).....	92
Erhverv forbeholdt danskere	94
Ekspertadvarsler og andre synspunkter i 1950'erne	97
OEEC's rapport (1954) og Eisenhowers udenrigsøkonomiske program (1955).....	97
Landsforeningen Dansk Arbejde – for eller imod?.....	100
Danske eksperter: Udenlandske investeringer belaster betalingsbalancen..	102
Industrirådet: fra imødekommenhed til advarsler	105
"En fredhellig tilværelse" – IBM og fagbevægelsens synspunkter	109
Chicago-koncern på opkøb	113
Peter Jensen Ost A/S og Kraft Foods Company – to grundervirksomheder ...	113
Knud W. Jensen til møde i Nationalbanken.....	114
USA, Venezuela, Canada. Nationalbankens godkendelse af salget	117
<i>Land og Folks</i> afsløring og kritik af salget af ostefirmaet	119
"Absolut ingen amerikanisering" – peptalks til medarbejderne	119
Det videre forløb I: ekspansionen	123
Det videre forløb II: Produktionen nedlægges (1964).....	124
Det store kursskifte – Jens Otto Krags regeringskampagne 1956-57	129
Onkel Sams mammon.....	129
Et embedsmandsinitiativ?	130
Drøftelserne i Regeringens Økonomiudvalg	132
Handelsministeriets notater af 29. marts og 23. august 1955	134
Idéen om et amerikansk journalistbesøg.....	142
Strid om formålet med journalistbesøget	145
Krags offentliggørelse i Randers og modtagelsen i dagspressen.....	150
"Ministerkrisen" – H.C. Hansens aflysning af kampagnen	153
Folketingets åbningsdebat 1956	156
Rytters advarsel, november 1956.....	162
Pjecen – januar 1957.....	163
Nationalbankens fortegnelse over amerikanske virksomheder i Danmark – januar 1957	165
Skibsreder A.P. Møller som læserbrevsskribent.....	169
Skibsreder A.P. Møller som lobbyist – breve til statsminister H.C. Hansen (1958).....	171
Kampagnens gennemførelse i praksis	174

Kampagnens resultater.....	176
Opfølgning på kampagnen.....	179
EFTA, Egnsudviklingsråd og nyt fremstød i USA	181
EFTA og bestemmelserne om fri etableringsret i medlemslandene.....	181
Arne Petersens notat om Stockholm-konventionen og de gældende lovbestemmelser	183
”Lighedstegn mellem pjece og lov” – Egnsudviklingsrådets fremstød (maj 1960).....	185
Danmark som filialland – A.P. Møller i clinch med handelsminister Lars P. Jensen (1960)	188
Et nyt stort fremstød i støbeskeen	193
Sving troldstokken! Hvilke amerikanske investeringer er vi interesserede i?.....	195
Knud Bidstrups manuskript.....	199
A.P. Møller, Finansudvalget og Jens Otto Krag – brevvekslingen juni 1960.....	201
Skibsrederen igen i offentligheden – med store konsekvenser	205
Reaktioner fra amerikanske virksomheder.....	210
Kampagnen, der løb ud i sandet (1961-63)	215
Legetøjsfabrik i krigens skygge – J. Kofods Fabriker i Køge (1958-62)	223
De populære Køge-dukke og deres tyske konkurrent.....	223
Salget til vesttyskerne set fra forskellige sider	225
Kommunisternes kritik i <i>Land og Folk</i> og i Folketinget.....	226
Handelsministeriets tilladelse	228
Fuldt drøn på fabrikken – eller hva’?.....	230
En vred direktør og en villig stråmand: afvikling på danske hænder	231
Kritik fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd og selvransagelse i Handelsministeriet	233
Opsamling	235
Balladen på Bornholm – en svensk fiskefiletfabrik (1959)	237
Planen om en svenskejet fiskefiletfabrik i Nexø	237
Fiskeriministerens modstand	238
Modstand fra fiskerierhvervet på Bornholm.....	239
Viggo Villadsens bekymring.....	244
Borgmester Hans Pihl som fortæller.....	246
Afgørelsen.....	246
Drøn på Nordfilet A/S.....	248
Fabrikken lukkes (2004).....	250

Olieraffinaderiet i Kalundborg (1959-61)	253
"Velkommen på dansk jord" – en festdag i 1961	253
I Suez-krisens kølvand: behov for et raffinaderi i Danmark	255
Bag lukkede døre – regeringens interesse blev straks vakt	256
Kampen om placeringen	258
Tilfredshed i dansk erhvervsliv – dog et par kritiske røster	260
Kan man give statsstøtte til en udenlandsk investering?	261
Afgørelsen i H.C. Hansens sommerhus – problemets løsning	262
Jubel i Kalundborg	264
Vred sognerådsformand opsøger H.C. Hansen	265
Aarby sognekommune i miljøkamp	268
Bykongen Jørgen Hagemann-Petersens store fremtidsdrømme	270
Dansk Esso køber raffinaderiet (1963) – og det videre forløb	271
Efterspillet om JOC Oil – og barsk lokalpolitik (1974)	273
"Ansøgningen kan ikke imødekommes".	
Myndighedernes afslag fra ca. 1957 til 1972	275
Afslagssager	275
Uproduktive investeringer	276
Fravær af valutariske fordele	279
Ejendomme	280
Hensynet til importbevillinger	283
Finansieringsselskaber, afbetalingshandel og leasing	284
Tivlsomme personer og selskaber	291
Varehuskæder i kamp – Tempo og Schou-Epa (1961-75)	293
To svenske varehuskæder – og en dansk virksomhedskoncern	293
Åhlén & Holm starter Dana-Tempo	295
Handelsministeriet i tænkeboksen	296
Handelsorganisationerne på banen – næringslovens revision	299
Inventar og lejemål – Dana-Tempo på kant med loven	305
Schou-Epa-varehusene udvikles	308
Svenskerne giver op – men får det hele alligevel	309
Tilbage på danske hænder. Medarbejderreaktioner	
på Magasins opkøb (1975)	310
Carmen Curlers sælges til amerikansk kosmetikfirma (1969)	313
Arne Bybjerg Pedersen og Carmen Curlers	313
Fabrikkens udvikling	315
Salget til den amerikanske kosmetikkoncern	316
"Vi kan ikke nå at demonstrere mod alt"	319
Reaktioner på salget	320

Socialdemokratiet og Det Konservative Folkeparti i krydsild i Folketinget	322
Mere amerikansk skub i foretagendet	325
Lukningen (1989-1990)	327
Kampen om fjernsynet – Arena, Rank-Arena og 3F (1970-79).....	331
Hede Nielsen-koncernen og Arena-fabrikken	331
Den sorte pinselørdag (1970)	333
Salget til Rank Bush Murphy Ltd. (1970)	334
Reaktioner på salget til Rank (1970)	336
Optimismen i Horsens (1970-71)	339
Ranks beslutning om lukning (1974)	339
Spørgsmål i Folketinget om ekspropriation	340
Folke Fjernsyns Fabrikken 3-F stiftes (1975) – en danskejet virksomhed	342
Tunggram – en ungarsk medspiller (1976) og lukning (1979)	343
Apropos: Kirks Telefonfabrikker	345
Margarinekrigen (1971-72)	349
A/S Margarine-Compagniet M.C. opløses	349
Margarine og nationalfølelse	350
Margarinekrigen og EF	353
Danskerne mener – nogle pluk i læserbreve	355
Margarinekrigen fortsatte	356
Danmarks indtræden i EF – konsekvenser i lovgivningen	358
En ny trustkommission på dagsordenen (1971-1983)	361
Statsminister Anker Jørgensens synspunkt om multinationale virksomheder (1972)	361
Venstresocialisternes forslag om koncentrationen i erhvervslivet (1971)	363
Kommunisternes forslag vedrørende kapitalkoncentration (1976).....	367
Venstresocialisternes forslag om selskabers oplysningspligt (1977)	369
Retsforbundets forslag om en trustkommission (1977).....	370
Kommunisternes forslag om undersøgelse af kapitalkoncentrationen (1978)	373
Socialistisk Folkepartis forslag om en trustkommission (1983).....	376
Efterord	379
Utrykte kilder	383
Anvendt litteratur	387
Noter	391
Personregister	405

FORORD

Siden midten af 1900-tallet har udenlandske virksomheder i Danmark været et ømt punkt i dansk erhvervsliv. Der har været glæde, når udenlandske selskaber har etableret virksomheder her i landet med nye arbejdspladser til følge – hvis de altså ikke ved konkurrence skadede det øvrige danske erhvervsliv. Når eksisterende danske virksomheder er blevet opkøbt, har reaktionerne typisk været omvendt i form af skuffelse, især hvis det handlede om en hæderkronet dansk virksomhed. I nogle tilfælde er udenlandske opkøb dog blevet hilst med glæde, hvis det sikrede en dansk virksomheds beståen. Men hvis nye udenlandske ejere efter nogle år har lukket og slukket for en tidligere danskejet virksomhed, har kritikken oftest været hård. Multinationale selskabers begrænsede skattebetalinger har ligeledes gennem mange år ført til tilbagevendende kritik. Omvendt har der altid været ros til danske virksomheder, der har ekspanderet i udlandet. Ofte har man da talt om danske erhvervseventyr – som noget, vi i Danmark kan være stolte af.

Nationalfølelse har været – og er fortsat – en underliggende faktor i vores holdning til udenlandsk kapital i dansk erhvervsliv. ”Vi må tage del i globaliseringen”, siges det ofte, men ”vi” dækker netop også over nationalfølelse. Og den er der fortsat, trods globalisering. I 2019 fik den amerikanske kapitalfond Blackstone sure smileys for ejendomsopkøb og -forvaltning i København. Omvendt var det med OTA-havregryn, der siden 1930 havde været ejet af amerikanere, senest af PepsiCo, men i 2019 blev overtaget af et dansk firma. ”Nu er den ikoniske madvare kommet tilbage på danske hænder for første gang i næsten 100 år”, hed det i pressemeddelelsen.¹ Det nationale mishag – og den danske stolthed – er ikke til at misforstå. Eksemplerne er mange – og kunne fylde en stor bog i sig selv.

I denne bog rettes blikket mod perioden ca. 1945 til ca. 1980. Efter 2. Verdenskrigs ophør og frem til Danmarks indtræden i EF i 1972 udspandt der sig mange dramatiske debatter om udenlandsk kapital, og der blev sagt og skrevet mange ting, hvoraf meget først nu er blevet

muligt at bringe frem fra arkiverne. Diskussionerne stoppede naturligvis ikke i løbet af 1970'erne, men de grundlæggende betingelser for dansk erhvervsliv blev med EF-medlemskabet afgørende ændret. Det er næppe helt forkert at sige, at løbet var kørt, og at man i Danmark nu skulle konkurrere på andre præmisser.

Bogens titel, "Det multinationale gennembrud", sigter til et større boom i antallet af udenlandske investeringer i Danmark efter 1957. I årene indtil 1. Verdenskrig havde dansk erhvervsliv været rig på både direkte ind- og udgående investeringer. Det blev stoppet med krigen. I mellemkrigsårene etablerede enkelte større udenlandske virksomheder fabrikker i Danmark, men det generelle mønster var, at de udenlandske investeringer lå på et lavt niveau, og at der i øvrigt ikke var nævneværdig debat om disse. Det samme gælder under 2. Verdenskrig og i de første efterkrigsår, hvor emnet dog lejlighedsvist dukkede op i den offentlige debat, f.eks. i forbindelse med den hollandsk-britiske Unilever-koncerns deltagelse i dannelsen af Margarine-Compagniet M.C. og Danmarks tilslutning til Marshall-planen. Først fra 1955 blev udenlandske investeringer for alvor sat til diskussion. Det skete især, fordi et af Danmarks største ostefirmaer, Peter Jensen Ost, blev solgt til Kraft Foods, og fordi regeringen i efteråret 1956 – med Jens Otto Krag som ankermand – lancerede en kampagne for at tiltrække især amerikanske investeringer. Begge dele gav anledning til megen polemik. Kampagnen blev dog samtidig vendepunktet i den officielle politik. Hidtil havde Danmark af valutamæssige grunde ikke turdet invitere til udenlandske kapitalinvesteringer, men nu åbnedes sluserne, dog under kontrollerede former. Resultatet viste sig hurtigt i en mangedobling af de udenlandske investeringer i Danmark. Det skete ikke uden sværdslag. De kraftigste modstandere var danske kommunister og landets store erhvervsdrivende som f.eks. skibsreder A.P. Møller. En fabelagtig alliance. I 1960 forsøgte regeringen sig igen med et investeringsfremstød i USA, men denne gang gik det galt.

Centralt i bogen er de to kampagner i 1957 og 1960, men de kan ikke stå alene. Der er suppleret med et tilbageblik og med en række forskellige cases, der i et kronologisk perspektiv indkredser forskellige synspunkter i perioden. Det gælder både de generelle diskussioner om f.eks. regeringens kampagner og i en række konkrete tilfælde, hvor udlændinge enten har etableret sig i Danmark eller har opkøbt eksisterende virksomheder. Eller, som i bogens sidste case, under EF-afstemningen, hvor Dronningen af Alfa inddrog danskheden som våben i kampen mod Unilever i et nyt slag på margarinemarkedet. Det gælder derfor også, at bogen kan læses som en antologi.

Intentionen har været at få belyst holdningerne til den udenlandske kapital hos så mange som muligt – og i flest mulige forskelligartede situationer – altså både hos politikere, embedsmænd, erhvervsfolk, organisationsfolk, ansatte og andre, der i perioden har argumenteret for eller imod udenlandske investeringer i Danmark. Der er også fundet synspunkter hos potentielle amerikanske investorer.

Der er således fokus på *holdninger*. Sådanne udtrykkes oftest bedst ved direkte citater. Derfor er det helt bevidst valgt at bringe flere citater, end det ellers er kutyme i historiske fremstillinger. Holdninger til direkte udenlandske investeringer er ikke blot et spørgsmål om at være for eller imod, men rummer mange nuancer i argumentationen. Ydermere har synspunkter og argumenter i flere tilfælde enten været så smukt sammenvævede eller så karismatisk formulerede, at det er valgt at bringe breve eller folketingsindlæg i deres fulde udstrækninger. Læserne må bære over med dette, for sigtet har også været at give de involverede mund og mæle, ikke at omskrive og fortolke deres synspunkter for meget.

I nogle få tilfælde er det tillige valgt at gengive nogle oversigter over investeringernes omfang, idet disse dels er nødvendige for forståelsen af den viden, hvorpå synspunkterne blev baserede, dels giver et indblik i de foretagne udenlandske investeringer på forskellige tidspunkter.

Det har også været nødvendigt at få lidt lovstof med. Det er for de fleste kedeligt læsestof, men det er også detaljer, som vi bliver nødt til at have med i historieskrivningen. Det skyldes også lidt hensynet til den lille kreds af kolleger på især universiteter og handelshøjskoler, der interesserer sig for erhvervshistorie. Men det har ikke kun været meningen at skrive en bog for fagfæller. Sigtet har været en nogenlunde letlæst bog for en bred målgruppe. Ældre arbejdere og funktionærer, der har mistet deres arbejdspladser efter udenlandske opkøb med efterfølgende virksomhedslukninger. Folk, som omvendt har skaffet sig et arbejde og derved fået tag over hovedet og brød og smør på bordet takket være udenlandske investeringer. Implicerede politikere, embedsmænd og sagførere, der i 1950'erne og 1960'erne medvirkede til det store boom i udenlandske investeringer i Danmark. Kommunisterne, der modsatte sig udenlandsk kapital. Socialdemokratiske fagforeningsfolk, der ofte holdt mund. Erhvervslivets bosser, der enten blot har kørt deres eget løb eller i erhvervsorganisationernes smukke mødeværelser har ytret sig for eller imod udenlandsk eje af virksomheder på dansk grund. Og naturligvis nutidens politikere. Sagen om Blackstone viste f.eks., at spørgsmål om udenlandsk kapital fortsat kræver stor bevågenhed.

Diskussionerne om multinationale selskabers skatteforhold dukker af og til op. I de senere år har EU-lande eksempelvis konkurreret om at sænke selskabsskatten mest mulig for at tiltrække globale koncerner til deres hjemlande.

Bogen er samtidig et foreløbigt punktum for en næsten 20-årig interesse for udenlandske virksomheder i Danmark. Undervejs har jeg publiceret en række artikler om emnet, og i denne bog er flere medtaget i mere eller mindre revideret form. De nye muligheder for søgninger i de digitaliserede aviser på bl.a. Mediestream og yderligere studier i arkiverne er blevet benyttet til at fremdrage nyt stof i enkelte cases.